

Гончарук В. А.,

к. п. н., доц.

РИТУАЛЬНІ СЛОВЕСНІ ФОРМУЛИ У КОНТЕКСТІ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Наші предки з найдавніших часів глибоко переконані в тому, що слово має дивовижну енергетичну силу, своєрідну магію, яка здатна впливати на хід подій. Людина вірила, що все сказане матеріалізується, і, крім того, обов'язково повертається до неї добром чи злом: «...що від себе подасть, то до неї й повертатися буде через усе життя.» [2, с. 242]. Згідно з віруваннями наших пращурів найархаїчніші словесні формули мали привернути до людини здоров'я, успіх, добро, щастя, достаток. Тому вони й використовували їх під час виконання різноманітних обрядів і ритуалів, насамперед, календарних (зимових, весняних, літніх і осінніх). Дослідження ритуальних словесних формул, які виголошувалися людьми у сприятливій для цього часові періоди, є *надзвичайно актуальним*.

Збиранням і дослідженням ритуальних формул як невід'ємних складових календарних обрядів займалися Я. Головацький, М. Максимович, О. Потебня, М. Сумцов, О. Веселовський, В. Гнатюк, Ф. Колесса, К. Сосенко, О. Воропай, С. Килимник, М. Плісецький, В. Пропп, А. Гурський та інші.

Нами було визначено *мету дослідження* – визначити зміст і магічне значення ритуальних словесних формул у змісті календарних свят і обрядів.

Традиційна календарна обрядовість поділяється на зимовий, весняний, літній та осінній цикли. Зимовий період свят цікавий тим, що в одному культурному контексті, ґрунтуючись на одних і тих самих світоглядних засадах, виникають різні фольклорні форми, що є функціональними дублерами один одного. На день Катерини, Андрія виконують примовки (форма – речитатив), на Різдво співають колядки, на Меланки – щедрівки. Функція таких ритуальних текстів – накликати врожай, щастя, долю (швидке одруження для молоді).

З усіх формульних магічних текстів, що входять до різдвяно-новорічного циклу, найбільш детально описані запрошення на Святвечірню кутю [6, с. 95]. Як от наприклад: «На покутті під образами розстелюють чисте сіно: на яке ставили горщики з кутею і узваром. При цьому часто приказували: “Щоб кутя на покуть, а узвар на базар”, що знаменувало собою початок періоду святку» [3].

Також на Святий вечір широко використовують кутю як магічний засіб забезпечення добробуту і достатку в родині. Господар, ставлячи горщик з кутею, обгорнутий рушником, на покуття в сіно, примовляє: «Скільки в цьому горщику кутенят, щоб стільки я мав у своїм господарстві телят, лоша́т, ягнят, поросят, гусят і утят» [4].

Семантика весняних обрядових дійств визначається передусім сприйняттям весни як початку нового сільськогосподарського року (14 березня). Особливо яскраво порубіжний характер весняних звичаїв представлений у словесних формулах, які виголошуються при зустрічі з першими вісниками весни – птахами, та у магічних формулах, приурочених до Чистого четверга. Магія першого дня у весняному циклі проявляється як магічна здатність першого вісника весни накликати добро. Часто весняне закликання птахів пов’язувалося із днем Сорока Мучеників, у який пекли сорок жайворонків – спеціальне обрядове печиво, а діти примовляли: «Як жайворонок високо летів, щоб такий і льон заввишки був, яка у жайворонка голова, щоб такий і льон був головатий» [5].

Виконання магічних текстів зафіксоване у такі відтинки часу: початок посту, Вербна неділя, Страсний тиждень, Великодній тиждень, Провідна неділя, Вознесіння, Чистий четвер, Великдень. Однією із найбільш розповсюджених примовок, що побутує на всій території України, і Уманщині зокрема, у безлічі варіантів, є та, яку проказують, б’ючи один одного гілочками освяченої верби: «Не я б’ю, верба б’є, через тиждень – Великдень, а недалечко – червоне яєчко.» [4]. Вербна – дерево, що першим розцвітає навесні, биття – акт, що символізує родючість, пробудження,

відродження і навіть нове народження після зимового сну [1]. Отож, цей розквіт, пробудження дерева можуть за допомогою виконання тексту цієї примовки та супроводжуючої її дії передатися людині.

Великдень у народній традиції осмислюється як момент, коли світ згортається у єдину просторово-часову точку, звідки знову починає формуватися новий простір і новий час [7, с. 23]. Саме цей момент (а він у народній культурі пов'язаний передусім із ніччю перед Великоднем) дає змогу магічного впливу на майбутнє. Серед ритуально позначених моментів першого дня Великодніх свят необхідно виділити розговіння, віншування на Великдень та христосування з померлими на цвинтарі.

Сніданок на Великдень згідно з міфологічними уявленнями предків є пожертвою душам предків. Саме тому побажання за столом у своїй первісній семантиці мають більш важливе значення, ніж це здається на перший погляд. Розговляючись крашанкою, господар говорить: «Дай, Боже, ще на той рік дождати світлого празника Воскресіння Христова в щасті і здоров'ї!» [5].

Літній та осінній цикли менше насичені магічними формулами тому, що в цей період збирали урожай і менше святкували. Закінчення періоду м'ясоїду і початок посту в народній традиції завжди сприймалися як переломний момент. Саме його треба було використати для забезпечення благополуччя та достатку. Перший понеділок Петрівчаного посту традиційно пов'язувався із можливістю вплинути на надої молока, його жирність, забезпечити здоров'я корови: «Дай, Боже, щоб наші корови були дійні, збірні, щоб глечики не збігали, щоб вершок добре стояв» [4].

Серед осінніх свят найбільше насиченим словесними формулами виступає свято Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня). Поширеною у цей день була примовка-прохання дівчини послати їй «судженого». Цьому є декілька пояснень. Імовірно, Покрова осмислювалася як свято, що знаменувало завершення осінньо-польових робіт та перехід до зимового сезону. Покрова – розпал шлюбного сезону, під час якого робили весілля. Крім того, напевне, має значення внутрішня форма слова «Покрова» –

покривати – покривати молоду хустиною – виходити заміж: «Свята Мати-Покровонько, покрій мою головоньку, як не хусткою, то хоч ганчіркою, аби не зосталася дівкою» [5].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що особливо багатими на магичні формули є календарні періоди, пов'язані з ідеєю переходу від одного часового проміжку до іншого. Це Різдвяна вечеря, Новий Рік, зустріч весни (птахів), Чистий четвер, Великдень. Виконання словесної формули у народному календарі ритуалізоване: початок посту, святковий день, ритуальна трапеза тощо. Ці формули у різних календарних обрядах найчастіше виголошує господар дому (рідше – господиня), причому текст виконується для задоволення особистих потреб чи потреб своєї родини. Основна мета виконання календарних формул – забезпечити здоров'я, щастя, благополуччя, достаток у родині. Слід вказати й на те, що існує тісний зв'язок між окремим святом та вербальним компонентом ритуальної формули.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балушок В. Перероджуюча семантика удару в фольклорі / В. Балушок // Регрес і регенерація в народному мистецтві. – К.: Музей Івана Гончара; Родовід, 1998. – С. 79–86.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / Світлана Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Записано 28. 06. 2007 р. в с. Кузьмина Гребля Уманського району Черкаської області від Чередник Зіни Іванівни, 1916 р. н.
4. Записано 03. 07. 2003 р. в с. Громи Уманського району Черкаської області від Маринічевої Клавдії Григорівни, 1922 р. н.
5. Записано 03. 07. 2003 р. в с. Громи Уманського району Черкаської області від Осадченко Олени Савівни, 1928 р. н.
6. Толстая С., Виноградова Л. Структура и семантика ритуальных приглашений к рождественскому ужину / С. Толстая, Л. Виноградова // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора: тезисы докл. – Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1988. – С. 95–101.
7. Топоров В. О статусе и природе заговора (теоретический аспект) / В. Топоров // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора: тезисы докл. – Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1988. – С. 22–24.